

Потебня Александр Афанасьевич

**Полное собрание сочинений А. А.
Потебня**

Том 1

**Москва
«Книга по Требованию»**

УДК 159.9
ББК 88
А46

А46 **Александр Афанасьевич П.**
Полное собрание сочинений А. А. Потебня: Том 1 / Потебня Александр Афанасьевич –
М.: Книга по Требованию, 2023. – 240 с.

ISBN 978-5-519-79306-3

Часть текста украинская. Психология -- Общая психология -- Психические процессы и состояния -- Познавательные процессы -- Мышление и речь -- Речь -- Грамматические и семантические свойства речи. Психолингвистика

ISBN 978-5-519-79306-3

© Издание на русском языке, оформление
«YOYO Media», 2023
© Издание на русском языке, оцифровка,
«Книга по Требованию», 2023

Эта книга является репринтом оригинала, который мы создали специально для Вас, используя запатентованные технологии производства репринтных книг и печати по требованию.

Сначала мы отсканировали каждую страницу оригинала этой редкой книги на профессиональном оборудовании. Затем с помощью специально разработанных программ мы произвели очистку изображения от пятен, клякс, перегибов и попытались отбелить и выровнять каждую страницу книги. К сожалению, некоторые страницы нельзя вернуть в изначальное состояние, и если их было трудно читать в оригинале, то даже при цифровой реставрации их невозможно улучшить.

Разумеется, автоматизированная программная обработка репринтных книг — не самое лучшее решение для восстановления текста в его первоизданном виде, однако, наша цель — вернуть читателю точную копию книги, которой может быть несколько веков.

Поэтому мы предупреждаем о возможных погрешностях восстановленного репринтного издания. В издании могут отсутствовать одна или несколько страниц текста, могут встретиться невыводимые пятна и кляксы, надписи на полях или подчеркивания в тексте, нечитаемые фрагменты текста или загибы страниц. Покупать или не покупать подобные издания — решать Вам, мы же делаем все возможное, чтобы редкие и ценные книги, еще недавно утраченные и несправедливо забытые, вновь стали доступными для всех читателей.

ОГЛАВЛЕНИЕ

	стр.
Вступні uwagi Редакції до 5-го видання	VII
Вступна стаття колегії редакторів до 4-го видання	IX
Предисловие выпускного редактора к 4-му изданию	X
Вступна стаття одного з учнів Потебні (В. І. Хардієва)	XII
Предисловие к 3-му изданию	XXXI
Предисловие ко 2-му изданию	XXXII
 Мысль и язык	 1
I. Намеренное приобретение и божественное создание языка	3
II. Вейхер и Шлейхер	9
III. В. Гумбольдт	22
IV. Языкознание и психология	38
V. Чувственные восприятия	49
VI. Рефлективные движения и членораздельный звук	60
VII. Язык чувства и язык мысли	68
VIII. Слово, как средство апперцепции	85
IX. Представление, суждение, понятие	105
X. Поэзия. Проза. Сгущение мысли	134
 Язык и народность	 173

ВСТУПНІ УВАГИ РЕДКОЛЕГІЇ ДО 5-ГО ВИДАННЯ.

Для цього видання ще раз пильно переглянуто всі цитати (також і не перевірені в попередньому з «Hermann und Dorothea» Гумбольдта).

Щоб уникнути непорозуміння на кшталт того, що виявилось у статті В. Петрова «Потебня й Лотце» (— що ніби-то Потебня часто, цитуючи Лотце, не ставить лапок, але безпідставність цього обвинувачення видно вже з тих прикладів, що наводить і сам Петров: на них можна вбачити певну залежність Потебні від Лотце, схожість думок у обох, тільки не цитування без лапок), — див. 4 кн. «Записок» ВУАН, — Редколегія вважає за потрібне зазначити от що.

Потебня взагалі цитує трохи своєрідно, як що до своєї ортографії й пунктуації при передаванні чужих текстів, як і що до можливого скорочення кількості слів у цитованім тексті, зберігаючи, розуміється, яко-мога ідентичне значіння. І в живій бесіді і в письмі Потебня був лаконічний; розтягливості й яраслівності не любив. Пильнуючи зберегти дух мови, Потебня дозволяв собі при перекладі, при цитаті, перенести 1—2 рядки наперед, а попередні — на місце їх. Його переклади й цитати, що правда, можна назвати «вільними», та все-ж це досить вірний переказ думки первотвору. Проте, таке відношення до чужого тексту помічається лише до того моменту, доки думка Потебні загалом не розходиться з авторовою. Як тільки-ж Потебня починає аналізувати невідповідну для нього думку, що її він збиває чи змінює, тут він точний до педантизму; тут форму чужої думки він залишає непорушною.

В попередньому (4-му) виданні деякі застарілі (з 1862-го року) етимології Потебні частково були оновлені проф. Б. М. Ляпуновим. У цьому ту-ж працю, в деяких місцях, продовжує проф. Л. А. Булаховський, моти проргію, за що Редколегія складає йому подяку. Ті й другі тепер пройшли через Редколегію, то й підписані *Редж.*

Окрім того, по різних частинах тексту зроблено декілька технічних поправок, змін і дрібних додатків.

Четверте видання твору «Мисль і Язык» розійшлося за дуже короткий час (менше ніж за рік його вже не було в продажу). Не перевидавалося воно так довго, розуміється, не з вини Редкомсгії, що за цей час устигла вже виготовити до друку десять томів «Полного собрания сочинений Потебни», — куди увійшли основні твори Потебні («Из зап. по русск. грам.»; «Из зап. по теории словесности» — «Объяснение малорус. и сродн. нар. песен» — з дуже важливою передмовою до нього. «Отзыв о сборнике песен Головацкого», й ин.).

В цьому виданні знов (як у 3-му) передруковується, після перевірки по рукопису, стаття Потебні «Язык и Народность», темою близька до «М. і Яз.» Уперше стаття була надрукована в «Вестнике Европы» за 1885 р., потім у творі «Из зап. по теор. словесности» та в 3-му вид. «М. і Яз.».

Редколегія:

Проф. *О. Ветухов*. Проф. *О. Риттер*.
 Проф. *О. Синяевський*. *І. Я. Айзеншток*.
 Техніч. редактор *Б. А. Лезин*.

ВСТУПНІ УВАГИ РЕДКОЛЕГІЇ ДО 5-ГО ВИДАВАННЯ.

Для цього видання ще раз ретельно переглянуто всі цитати (також і не перевірені в попередньому з «Hermann und Dorothea» Гумбольдта).

Щоб уникнути непорозуміння на ґрунті того, що виявилось у статті В. Петрова «Потебня й Лотце» (— що ніби-то Потебня часто, цитуючи Лотце, не ставить лапок, але безпідставність цього обвинувачення видно вже з тих прикладів, що наводить і сам Петров: на них можна вбачити певну залежність Потебні від Лотце, схожість думок у обох, тільки не цитування без лапок), — див. 4 кн. «Записок» ВУАН, — Редколегія вважає за потрібне зазначити от що.

Потебня взагалі цитує трохи своєрідно, як що до своєї ортографії й пунктуації при передаванні чужих текстів, як і що до можливого скорочення кількості слів у цитованих текстах, зберігаючи, розуміється, якомога ідентичне значіння. І в живій бесіді і в письмі Потебня був лаконічний; розтягливості й ряснослівності не любив. Пильнуючи зберегти дух мови, Потебня дозволяв собі при перекладі, при цитаті, перенести 1—2 рядки наперед, а попередні — на місце їх. Його переклади й цитати, що правда, можна назвати «вільними», та все-ж це досить вірний переказ думки первотвору. Проте, таке відношення до чужого тексту помічається лише до того моменту, доки думка Потебні загалом не розходиться з авторовою. Як тільки-ж Потебня починає аналізувати невідповідну для нього думку, що її він збиває чи змінює, тут він точний до педантизму; тут форму чужої думки він залишає непорушною.

В попередньому (4-му) виданні деякі застарілі (з 1862-го року) етимології Потебні частково були оновлені проф. Б. М. Ляпуновим. У цьому ту-ж працю, в декотрих місцях, продовжує проф. Л. А. Булаховський, моти ргоргію, за що Редколегія складає йому подяку. Ті й другі тепер пройшли через Редколегію, то й підписані *Редж.*

Окрім того, по різних частинах тексту зроблено декілька технічних поправок, змін і дрібних додатків.

ПРЕДИСЛОВИЕ ВЫПУСКНОГО РЕДАКТОРА К ЧЕТВЕРТОМУ ИЗДАНИЮ.

Выпуская 4-е издание сочинения Александра Афанасьевича Потебни «Мысль и язык», я не буду распространяться о сохраняющемся до сих пор высоком научном значении этого замечательного труда, так как оно достаточно охарактеризовано в прилагаемых статьях Коллегии редакторов, В. И. Харциева и М. С. Дринова. К сожалению, обещанные Редакционным Комитетом статьи проф. Белецкого и Горнфельда до сих пор не получены, и приходится издание выпустить без них.

С своей стороны я должен оговорить те изменения и добавления, которые допущены нами в 4-ом издании, касающиеся, главным образом, внешности и лишь отчасти самой сущности оригинала.

Во-первых, согласно постановлению Коллегии редакторов, сочинение «Мысль и язык» печатается теперь тою орфографиею, которая проводится в позднейших трудах А. А. Потебни, в особенности в «Записках по русской грамматикѣ», статьях «Къ исторіи звуковъ русскаго языка» и сочинении «Объясненія малорусскихъ и сродныхъ народныхъ пѣсень», и которая может быть названа потебневскою. Сущность этой орфографии заключается в последовательном проведении этимологического правописания, т. е. употреблении, наприм., буквы *ѣ* не только согласно официально существовавшей в то время орфографии, но и согласно этимологическим исследованиям, основанным на изучении как древних памятников, так и живых говоров русского и других славянских языков. При этом, однако, Потебня соблюдал в отдельных случаях разницу в правописании слов чисто русских и слов, заимствованных из языка первоно-славянского (раждаться). Следуя потебневскому правописанию в употреблении буквы *ѣ* в словах *мѣлкѣй*, *вѣдро*, *пѣсохъ*, *трѣскъ*, *нѣкогда*, *нѣчего*, *нѣкому* и т. п., а также в употреблении *ѣ* в будѣто (из буди-то, сравн. малорус. *буди́м*, из будѣ-сим < буди симъ), в неотделении отрицания *не* от глагольных форм (не всегда, а по смыслу) и некоторых других отступлений от общепринятой при жизни Потебни орфографии, мы взяли на себя смелость провести этимологический принцип и в некоторых других

случаях, по недоразумению не затронутых Потебнею, а именно, напр., последовательно печатаем словяне, словянскій... через о вместо общепринятого а, согласно с древней орфографией.

Во-вторых, сознавая, что написанное в 1862-ом году сочинение «Мысль и язык» кое в чем устарело и несогласно с новейшими выводами сравнительного языковедения, что, несмотря на все еще сохраняющуюся свежесть большинства общих положений этого сочинения, некоторые примеры, приводимые в подтверждение общих выводов, а в особенности этимологии отдельных слов, не могут удовлетворять современным лингвистическим требованиям,—я позволил себе кое-где в тексте сделать подстрочные примечания этимологического характера, указывая более соответствующие современному состоянию науки этимологии отдельных слов, отмечая эти подстрочные примечания звездочкою.

Большая часть цитат из сочинений В. Гумбольдта, Штейнталя, Лапаруса проверена вновь. Лишь кое-где не удалось этого сделать вследствие спешности корректур и изменения под рукою соответствующих сочинений (напр., не удалось найти в библиотеке Одесской Высшей школы соч. Гумбольдта «Hermann und Dorothea»). Очевидные ошибки, допущенные в текстах 2-го и 3-го изданий, исправлены. К сожалению, в напечатанный текст опять попало немало опечаток, список которых прилагается.

Предисловия ко 2-му и 3-му изданиям печатаются, как и мое, по новой, ныне общепринятой орфографии. Статьи, приложенные к 3-му изданию, не перепечатываются согласно постановлению Редакционного Комитета.

В. Ляпунов.

Одесса.
26 мая 1922 г.

ВСТУПНА СТАТТЯ ОДНОГО З УЧНІВ ПОТЕБНІ.

Перевиданий, з думки учнів А. А. Потебні, в 1892 р. дослід «Думка й мова» через 30 років по першому своїйму з'явленні в світ на сторінках Журн. Мін. Нар. Освіти в 1862 р., де він знайшов собі справжнє кладовище, в цілій низці наукових розвідок нашого великого вченого має особливе, виключне місце. Він є ключ до розуміння всієї його наукової діяльності й правдивої оцінки важливіших наслідків її; він разом із тим і пояснює, чому вплив Потебні в царині університетських слухачів, найближчих і безпосередніх його учнів, та в широкіх наукових колах не призвів до утворення школи; чому років двадцять по його смерті могла з'явитися у Вістях Другого Відділу Академії Наук стаття якогось Соколова, що доводила, наче-б Потебня був кепський лінгвіста й філолог (в своїйому роді славетний факт в історії російської науки!). Потебня важкий і незрозумілий, Потебня—мітолог старої школи, і т. и. оцінки свідчать не лише про односторонність ходячих поглядів на хід його наукової думки, а й про цілковите нерозуміння його. Десять розділів його наукової праці під скромною назвою «Думка й мова» повинні були-б давно переконати в протилежному,—що Потебня простий і ясний,—що Потебня не лише першорядний лінгвіста, а й підойма, заворотний пункт в історії мови та історії письменства, тільки що люди біля цієї підойми ще не стали, і Потебня чекає ще на свою школу, і вона буде. Лінгвістика, народня поезія, мітологія не були для нього вивченням перебою звуків, краси народньої поезії та мережок старовинного міту, а живим джерелом передумов до розв'язання світових питань, національних та соціальних проблем, до вивчення історії людської культури у всьому її обсягу. Отже до досліді про стосування думки, розумової діяльності до слова, до мови так і напрошується підзаголовок: «Звідки й куди ми йдемо».

Повернення од раціоналістичних систем XVIII віку до критики цих систем, перенесення питань про життя людини й природи на історичний та біологічний ґрунт, одмовлення від раціоналістичної схематизації, від суто логічних будуваль, що однаково призводять і до істини й до помилок, зречення віри в можливість розшукати готову за-

кінчену істину, віри, що виключала можливість нових і нових шукань, досягнень—віри, подібної до смерті науки,—от та смуга ідейного руху, що висунула цілу низку наукових сил Європи, що відзначається зосібна пориванням, героїчним зусиллям підвестися над масою окремих даних, здобутих старою філологією й народжених мовознавством під впливом природознавства. І питання про стосунок думки до слова, індивідуальної й колективної психології до мовознавства, історії мови й письменства до історії всієї людської культури, поступу, стало кардинальним питанням для всякого визначного робітника не то в цих галузях, а й у всіх без винятку сумежних наукових дисциплінах, що стали на ґрунт моністичного погляду, засвоїли еволюційний світогляд, міцно встановили розуміння дійсності не як чогось, даного по-за людиною і їй протилежного, а як виключно людського твору.

Потреба так чи инакше розв'язати порушене питання, встановити виразний що до цього погляд, розшукати стежку наукового досліду в згоді з загальним ходом наукової думки, зокрема з новим світорозумінням, утвореним успіхами природознавства, з особливою силою визнавалася кожним визначним лінгвістом й психологом і задовольнялась або висловлюванням по цьому загальному питанню побіжно в зв'язку з загальним процесом наукової праці, або капітальною узагальнюючою поглядом вченого дослідника книгою, як *Prinzipien—Pauli, Die Sprache—Bundt, —Das Leben der Seele—Ляцаруса, Das Denken im Lichte der Sprache—М. Мюлера* та ин. і славетні досліді В. Гумбольдта: його вступ до етюд «*Ueber die Kavi-Sprachs*» під заголовком «*Ueber die Verschiedenheit Sprachbaues etc.*»; і другий не менш цінний етюд його-ж до поеми Гете «*Hermann und Dorothea*». Дослід Потебні «*Думка й мова*», уявляючи наслідок праці цілком визначеної великої наукової сили, виник, наче-б-то, побіжно, не в останньому підсумку наукової діяльності, а майже в самому її початку. Для самого дослідника це було не так задоволення потреби в підрахунку здобутків попередньої праці, викладенні міцно накресленого символу віри, як потреба для себе намітити шлях для розв'язання зазначеного вище кардинального питання, вибрати метод для своїх розшуків і досягнень, вирішити для себе завдання: «Відкіля й куди йти?» Це була свого роду поява робочої сили, що прагнула заступити своє місце в спільній колективній роботі руйнування старих, готових істин і шукання нових. Це був разом із тим і програм усієї трицятилітньої наукової діяльності, об'єднаної спільною думкою, бажанням не стільки вирішити питання про кінцеві етапи людської культури, теоретичної діяльності людства, скільки визначити характер, напрям цієї діяльності людського колективу, зазірнувши в глиб віків і одчинивши двері в безконечну еволюцію людського духа. Найближча мета досліді—викласти деякі риси тієї теорії мови, за основоположника

якої можна вважати В. Гумбольдта. Поруч із ним ставиться й вирішується питання про основне завдання історії мови, яке зводиться до того, аби «показати на ділі участь слова в утворенні послідовних систем, що охоплюють відносини особи до природи».

Судячи по приватних записках слухачів 70-х і 80-х років, Потебня читав загальні курси з історії мови на зрінець німецьких «Einleitung»,— курси, дуже подібні загальним збудуванням до твору «Думка й мова»: од мови до письменства, від простого слова до складного витвору словесности, від першого, найпростішого знаряддя виробництва духовних цінностей до складних машин науки й поезії, мистецтва. Ї підстави гадати, що А. А. Потебня, віддаючися біжучій академічній праці в кабінеті й студентській аудиторії, поруч із черговими курсами російської граматики, історії російської мови, постійно й уперто працював і висловлювався в загальному питанні що до процесу творчости в мові й письменстві, отже й дослід «Думка й мова» не був суто кабінетною працею для друку, так само, як і попередня дисертація «Про деякі символи в слов'янській народній поезії», і до свого опублікування пройшов через аудиторію. Цю думку стверджує його власне зауваження, побіжно кинуте своїм останнім слухачам кінця 80-х років: «я ніколи не друкував того, чого-б не читав слухачам, що не пройшло через аудиторію». Продумане й пророблене в самоті кабінету вносилося в аудиторію й знову перероблювалось у живому слові, і після цього знову перероблене підпадало остаточному редагуванню й опубліковувалось.

Цей загальний курс, що читався з перервами що-року спочатку в супроводі спеціальних курсів на зрінець згаданого дослід «Про деякі символи», «Про зв'язок деяких уявлень у мові» і ин., з плином часу розростався й дробився на спеціальні курси, як, напр., два семестрових читання в другій половині 80-х років (Читання про поезію, Про тропи й фігури), що уявляли ніби розробку двох останніх розділів твору «Думка й мова». Підготовлявся, очевидно, визначний капітальний дослід, який виростав безпосереднє з цього першого етуду. Рівнобіжно з підготовкою до друку продовження «Записок по російській граматиці», готовилися записки по теорії поезії й прози. Смерть увірвала роботу над цим курсом, і ми маємо лише видані під редакцією В. Харцієва чорнові матеріали, кариси під заголовком «З записок по теорії словесности» (Поезія й проза. Тропи й фігури. Мислення поетичне й мітичне). На думку видавниці М. Ф. Потебні, редагування повинно було обмежитися точним відтворенням рукопису в усіх недомовках, з усією сухістю підготовчих заміток для себе при читанні лекцій. План обробки цих матеріалів за останніми записками слухачів і на підставі друкованих праць самого професора було відкинуто, хоча